

## БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ДАРСЛАРНИНГ МАТН БИЛАН БОҒЛИҚ БОСҚИЧЛАРГА ҚИЗИҚИШ УЙҒОТИШ

**Ш.О.Пирниязова** – ассистент ўқитувчи

*Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини*

**Таянч сўзлар:** матн, дарс, машқ, босқич, билим, қизиқиш, мотив, методика, вазифа, ўқиш, тинглаш.

**Ключевые слова:** текст, урок, упражнение, этап, знания, интерес, мотив, методика, задание, чтение, аудирование.

**Key words:** text, lesson, exercise, stage, knowledge, interest, motive, methodology, task, reading, listening.

Бугунги кунда таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган бошланғич синфларда «Миллий дастур» асосида дарсликларнинг янгиланиш жараёни кечмоқда. 2021 йилда нашр қилинган 1- ва 2-синф «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» дарсликлари [1] ва шу синфлар дарсликлариға ёзилган «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı rǎnín oqıtıw metodikası» методик қўлланмалари [1], 2022 йили чоп этилган «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» дарслиги [2] ана шу жараён махсули ҳисобланади.

«Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» дарсликлари бир йўла икки ўқув фани: она тили, ўқиш ўқув фанлари бирикмасидир. Унда ҳар бир мавзу ўқиш материалидан бошланган, ундан кейин матн мазмунини юзасидан саволларға жавоб бериш талаб этиладиган топшириқ (машқ) келган, ниҳоят, она тилини ўрганишға қаратилган асосан биттадан машқ жой олган. Бундай ўринлашув она тилини матн асосида ўқитиш методикасини ифода этганки, 1–3-синф дарсликларида дарс мавзуси ҳам, структураси ҳам матн нуктаи назаридан белгиланган.

Бошланғич синф она тили ва ўқиш саводхонлиги дарслари мақсади ва вазифаси жиҳатидан, бажариладиган иш турларига кўра бир-биридан фарқланиб турадиган босқичлар асосида ташкил этилади. Булардан ташқари, ўқитувчи ҳар бир босқичда бажарилган ишларни хулосалайди, эришилган ютуқ ва йўл қўйилган камчиликларни кўрсатади, баъзан баҳолайди.

Босқичлар бир-бири билан боғланиши, узвийликни ҳосил қилиши мақсадға мувофиқдир. Биринчиси билан боғланмаган бошқа бир босқичға кескин алмашинув ўқувчиларға салбий таъсир кўрсатади. Н.А.Карманова бу борада А.А.Смирновнинг қуйидаги фикрига диққатни қаратади: «Бир компонентдан у билан боғланмаган бошқасига ўтиш ўқувчиларнинг бош мия пўстлоғида бундан аввал пайдо бўлган алоқаларнинг тормозланишиға олиб келади ва ретрофаол, тугалланмаган ўтишни – проактив тормозланишни юзаға келтиради [3]. Аён бўладики, ҳар бир босқични охиригача тугаллаб, хулосалаб, кейингисига киришиш психологик жиҳатдан тўғри бўлади.

Ўқитувчи бир босқичдан иккинчи янги босқичға ўтишдан олдин ўқувчиларға мақсад ва вазифаларни маълум қилибгина қолмай, уларни бажариладиган иш турларининг аҳамиятиға ишонтириши, олинадиган натижалар ҳақида тасаввур уйғотиши, назорат ва баҳолаш тартибини тушунтириши, хулосалаши (натижаларға эришилганликни таъкидлаши) керак. Шунга 1-2 дақиқа, яқунлашға 1 дақиқа вақт кетади. Ушбу сарфланган вақт дарс самарадорлиғига катта наф келтиради.

Ўқитувчи босқичлар асосида дарсни модулларға бўлиб чиқиши, технологик картада мавзу, вазифалар, билим, кўникма ва малакаларни конкретлаштириши, ҳар бир ўқувчининг ўқув-билув фаолиятини йўналтириши, баҳо бериши ва шу муносабат билан билим ва малакаларни коррекциялаши мумкин. Модулли таълим технологиясидан фойдаланиш дарсда бажариладиган ишларни мотивланган, мақсад сари қаратилган қилади, ўқувчиларнинг ўқув мустақиллигини шакллантиради, уларға ёрдам беради. Кўринадики, дарс структурасини маҳорат билан белгилаш биринчи навбатда ўқитувчининг назарий ва методик тайёргарлиғига боғлиқ.

Ҳар бир дарс муайян таркибий бутунликка эга бўлиши керак. Бундай дарс бўғинлари ўзаро қўшилиб, бир бутунликни ҳосил қилади. Гап шундаки, ушбу бўғинлар (босқичлар) миқдор ва сифат жиҳатдан умумий мақсадға эришиш йўлида қандай натижалар бера олишини ўйлаб чиқиш лозим бўлади. Масалан, таҳлил қилиниши лозим бўлган машқ материали тўрт сўздангина иборат бўлса, у миқдор ва сифат талабига жавоб бермаслиги мумкин.

Босқичларни ажратишнинг моҳияти шундаки, бажариладиган ишлар қўзланган мақсадға эриштириш учун етарли бўлмоғи, аввалги ишлардан миқдор ва сифат жиҳатдан пастлаб кетмаслиги, ўқувчилар адо этадиган юмушларнинг андозаси, вазифасини бажара олмоғи зарур. Албатта, ушбу дарс босқичлари, дарс турлари ноанъанавий иш турлари шаклида ҳам уюштирилади. Масалан, гуруҳларда ишлаш, турли беллашувлар ва бошқалар. Айни пайтда дарс универсал бир структура касб этмаслиги керак. Бир хил тузилишдаги дарслар ўқувчиларнинг қизиқишиға салбий таъсир кўрсатади. Шу билан бирга у анъанавий (ўқувчи таълим объекти бўлган) тузилмага қайтмаслиги даркор.

Дарсни ранг-баранг қилиб ташкил этишға интилиш ҳам ижобий натижа бера олмайди: дарс босқичлари кўпайиб, тез-тез алмашилиб туради, бирини энди тушуниб бажара бошлаганда, бу иш тўхтатилиб, бошқасига ўтилади. Натижада дарс четдан қараган одамға баркамол, қизиқарли туюлиши мумкин, лекин аслида энг самарасиз дарс сифатида қўзланган мақсадға эриштирмаслиги ҳам табиий. Чунки ишлар ўлда-жўлда бажарилганидан ташқари, мантикий боғланмаган босқичлар тўпламиға айланган бўлади. Демак, дарс босқичлари ҳар хил бўлгани ҳолда мақсад сари қаратилган, мантикий баркамол, тасодифий иш турларидан холи, махсулдор бўлиши зарур. А.В.Текучевнинг таъкидлашича, «Ҳар бир дарс бир неча босқичли қилиб ташкил этилади. Дарсларнинг ушбу таркибий элементларининг комбинацияси ва тартиби мақсадға кўра, материалға ва машқ турларига кўра хилма-хил бўлиши мумкин (диктант, грамматик таҳлил, луғат иши)» [4]. Бизнингча, ушбу ҳар хиллик босқичларнинг мантикий боғланишини ҳам назарда туттиши лозим.

1-синф учун мўлжалланган «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı rǎnín oqıtıw metodikası» қўлланмасида муаллифлар замонавий дарс структураси ҳақидаги тавсияларни тилға олганлар. Улар *замонавий дидактикаға кўра*, яъни бевосита янги дарсликлар материалларини кўзда тутмаган ҳолда қуйидаги дарс турларини ажратганлар:

- аралаш дарслар;
- умумлаштирувчи дарс;
- назорат дарси.

Аралаш дарслар таркибига кирувчи «ўқувчиларни янги материал билан таништириш (ёки янги билимлар бериш (ўргатиш) дарси» қуйидаги босқичларни назарда тутати:

- ўғитилган мавзунини назорат қилиш (текшириш);
- оғзаки ва ёзма машқлар бажариш;
- топшириқнинг бажарилишини текшириш [5].

Ўқитувчи «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» дарсликлари бўйича иш олиб бориб, дарс босқичларини белгилаганда, табиийки, дастлаб матн ва у орқали эгалланадиган билимларни ўрганиб чиқади. Бундай

вазиятда матн асосидаги дарс босқичларини қуйидагича тасаввур қилиш мумкин:

ўқиш ва тинглаш (ўқиб ва тинглаб тушуниш, ўқиш техникаси устида ишлаш);

матндан ахборот олиш (машқда тавсия этилган саволларга жавоб бериш);

луғат иши;

матнда қўлланган (режалаштирилган) тил бирликларини тушунтириш.

Қуйидаги иш турлари матн билан мавзу доирасида бавосита боғланган босқичларни юзага келтиради:

... temasında sáwbetlesin (масалан, «Mağan baytam unayd»). 1-синф)..

Audiotekstti tınlañ hám mazmunin aytıp berin (1-синф).

Berilgen sózlerdi paydalanıp kishi tekst dúzin. (2-синф).

Юқорида саналган мавзу билан боғлиқ тўртала босқични ташкил этишда ўқитувчи ҳар сафар аввал кириш сўзи орқали ўқувчиларга мақсадни маълум қилади, уларда мотив пайдо қилиш асосида ушбу босқичга қизиқиш уйғотади. Албатта, ўқитувчи ўқувчилар матнни нима учун ўқишлари керак, деган саволга жавоб топиши, буни ўқувчиларга қай йўсинда маълум қилиш маъқул эканлигини ўйлаб қўйиши керак. Сабаби, барча матнлар ҳам ўқувчиларда бирдай қизиқиш уйғота олмайди. Бунинг устига дарс босқичи тўғридан-тўғри (кириш сўзисиз) бошланса ёки нотўғри ташкил этилса, табиийки, дарс сифатида ҳам пасайиш кузатилади.

Биринчи босқич ўқиш, аудиотекстни тинглаш билан боғлиқ иш турларини ўз ичига олади. Иккинчи босқич аслида топшириқ устида ишлашдан иборат. Лекин топшириқда берилган саволларга жавоб топиш учун ўқувчилар матнни ичдан қайта ўқишга мажбур бўладилар.

Биринчи ва иккинчи иш тури бўйича босқичнинг мақсадини белгилаш қийин эмас, лекин учинчи иш тури ўта мураккаб, методикаси ҳали бирор даражада ишлаб чиқилмаган, мақсад ва мотивларни аниқлаштириш ҳам қийин. 3-синф «Ана тили ҳам оқiw sawatlılığı» дарслигида тил бирликлари юзасидан назарий маълумотлар баён қилинганлиги ўқитувчининг матн таҳлили жараёнида айтганларини умумлаштириши керак, Бунинг учун эса ўқитувчининг тушунтиришлари билан назарий маълумот мос келиши,

#### Адабиётлар

1. Ábdinazimov Sh., Qutlmuratov B., Ismaylova Z., Salieva P. Qutlmuratova G. Ана тили ҳам оқiw sawatlılığı. 1-bólim. Ulıwma orta bilim beriw mektepleriniñ 1-klası ushın sabaqlıq. -Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı, 2021. 104-b.
2. Ábdinazimov Sh., Qutlmuratov B., Ismaylova Z., Salieva P. Qutlmuratova G. Ана тили ҳам оқiw sawatxanlığı. 1-bólim. Ulıwma orta bilim beriw mektepleriniñ 2-klası ushın sabaqlıq. -Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı, 2021. 120-b.
3. Uspanova J., Abdijabbarova X. Ана тили ҳам оқiw sawatxanlığı. 3-klass ushın sabaqlıq. -Tashkent: Respublikalıq bilimlendiriw orayı, 2022. 144-b
4. Карманова Н.А. Основы планирования учебного процесса по иностранному языку в средней школе. Автореф.дисс. ... канд. пед.наук. - М.: 1985. -С. 13.
5. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. 3-е изд.-е, перераб. - М.: «Просвещение», 1980. - С. 115.
6. Исроилова Р.С. Бошланғич синф она тили дарслида лойихалаш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштириш технологияси: Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс автореф. – Бухоро: 2020. 13-б.

**РЕЗЮМЕ.** Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларида она тили дарслида матн билан боғлиқ босқичларига қизиқишини уйғотиш ва ўқувчиларда мотив пайдо қилиш орқали иш турларига бўлган барқарор қизиқишини уйғотиш ҳақида сўз юритилади.

**РЕЗЮМЕ.** В данной статье речь идет о формировании интереса к текстовым этапам на занятиях по родному языку у младших школьников и формировании устойчивого интереса к видам работы путем создания мотивации у учащихся.

**SUMMARY.** This article deals with arousing interest in text-related stages in mother tongue classes in primary school students and arousing sustained interest in types of work by creating motivation in students.

бошқа-бошқа бўлиб қолмаслиги лозим. Шунда, зарур пайтларда шу маълумотлардан фойдаланиш имконияти юзага келади.

Р.С.Исроилова бошланғич синфларнинг она тили дарсликлари таҳлили асосида машқ шартларида лексик-семантик характердаги топшириқларни қўпайтиришга ишора қилар экан, бундай ёзади: «Жамият тараққиёти ўқувчилар шахсининг тушунчаси ва дунёқарашига таъсир кўрсатишини ҳамда нутки ва тафаккурини ривожлантира боришини ҳисобга олган ҳолда она тили дарсликларидаги ўқув матнлари ва лексик-семантик топшириқларни такомиллаштириб бориш таълим самарадорлигига хизмат қилади» [6]. Кўринадики, муаллиф матнларга устувор аҳамият беради. У бу фикрни қуйидагича ривожлантиради: «Нутқдан тилга қараб бориш методикаси, ўқувчиларнинг (матнлардан ўрганилаётган тил ҳодисасига оид далилларни излаб топиш, уларга шарҳлар тайёрлаш, хулосалар чиқариш; берилган далиллар асосида матн тайёрлаш, тайёрланган матнни ўрганилаётган тил ҳодисаси жиҳатидан таҳлил қилиш, мустақил чиқарган хулосаларни дарсликдаги берилган таъриф ва қоидалар билан таққослаш; бир-биридан ажратилган ҳажми кичик матнларни мазмуни бўйича бирлаштириб, нисбатан йирикрок, яхлит матн ҳолатига келтириш) ўқувчиларнинг креатив компетенцияларини шаклланишига хизмат қилади» [6]. Албатта, Р.С.Исроилова қавс ичида баён қилган иш турлари ва машқлар бошланғич синф ўқувчиларининг билим ва нутқ савиясига унчалик мос тушмайди. Лекин айтиш мумкин 1- ва 2-синф «Ана тили ҳам оқiw sawatlılığı» дарсликлари ўқиш ва нутқдан тилга қараб боришни ифода этадики, муаллифнинг фикрлари янги йўналишнинг моҳиятини очишга ёрдам беради.

Хуллас, бошланғич синфлар «Ана тили ҳам оқiw sawatlılığı» дарсликлари асосида матн билан боғлиқ дарсларни босқичларга (кўпи билан 5–7 босқичга) ажратиш, дарснинг умумий мақсадидан ташқари, дарс босқичларидан кўзда тутилаётган хусусий мақсадларни аниқлаш, ўқувчиларга ушбу мақсадларни кириш сўзи сифатида маълум қилиш, ўқувчиларда мотив пайдо қилиш орқали иш турларига бўлган барқарор қизиқишини уйғотиш ўқитувчидан дарс материалларини жиддий ўрганиш ва изланишни талаб этади.